

Національна ідентичність греко-католиків Мукачівської єпархії в переписах 1880-1941 роки

Volodimir Fenich

Опираючись у своєму викладі в основному на офіційну статистику переписів населення 1880, 1910, 1921, 1930 і 1941 років, хотів би одразу задекларувати свою головну тезу, а потім проілюструвати її на конкретних прикладах: віросповідання та релігійна ідентифікація не завжди були тотожними етнічній чи національній ідентичності мешканців мультикультурного простору. Іншими словами, трохи перефразовуючи колишнього директора Інституту Історії Церкви Українського Католицького Університету у Львові Олега Турія¹, якщо більшість населення на території під Карпатами у першій половині ХХ ст. Хоч і були за віросповіданням греко-католиками, а за етнічною приналежністю - русинами, все ж далеко не всі русини/українці були і є греко-католиками, так само як і далеко не всі греко-католики вважали і вважають себе русинами/українцями. Це саме застереження стосується й щодо інших віросповідань та етнічних чи національних ідентичностей, носії яких співжили на маленькому просторі разом з уявною більшістю - греко-католиками-русинами*.

Мешканці Угорської Русі у світлі державної статистики 1910 р.

Після Сен-Жерменського (1919) і Тріанонського (1920) договорів територія площею 12 631 км. Кв. Під офіційною назвою Підкарпатська Русь (далі ПР) стала частиною заснованої на руїнах Австро-Угорщини Чехословацької республіки. В складі цього «руського» утворення, якому було обіцяно «широку автономію», цілком опинилися такі колишні історичні комітати Угорського королівства як Берег, Мараморош, Угоч і Унг та частково Саболч і Сатмар **. Формування в колективній уяві мешканців в майбутньому окремої адміністративно-територіальної, а отже, політичної одиниці ПР, що за висловом Бенедикта Андерсона, завжди є «генетично обмеженим і суверенним» образом співпричетності² до гомогенної партикулярної спільноти, припадає на думку сучасних угорських істориків, на кінець ХІХ - початок ХХ ст.³

Статистики угорського державного перепису 1910 р. Під територією Угорська Русь розуміли комітати Унг, Берег, Угоч і Мараморош. За цим переписом на території чотирьох комітатів загальною площею 17 945 км. Кв. Всього проживало 848 428 чол., з яких за етнічною приналежністю налічувалося 356 067 (41,96 %) русинів, 267 091 (31,48 %) мадярів, 94 723 (11,16 %) румунів, 93 047 (10,96 %) німців, 37 950 (4,47 %) словаків за рідною (материнською) мовою. Статистика, надто урядова, за своєю природою ніколи не буває об'єктивною. В даному випадку характерним є приклад національної ідентифікації юдеїв 128 791 (15,17 %), які записувалися частіше мадярами, рідше німцями⁴. За іронією долі, так

¹ Турій Олег. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині// Людина і світ. - 2001. - Жовтень. - С. 22.

*Про теоретичні засади понять «ідентичності та ідентифікації», «етнічності та віросповідання» та «підданства і громадянства» на прикладі імперських і національних уявлень у ХІХ - на початку ХХ ст. див. мою нещодавню публікацію: Феніч В. І. Едіпів комплекс: народ у пошуках своєї ідентичності (приклад імперських і національних уявлень у ХІХ - на початку ХХ ст.)// Науковий вісник Ужгородського університету. - Серія: Історія. - Випуск 22. Присвячується 70-річчю від дня народження доктора історичних наук, професора Володимира Євгеновича Задорожного/ Редкол.; Вегеш М. М. (голова редкол.). - Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. - С. 44 - 51.

**Згідно перепису населення 1910 р. в складі майбутньої Підкарпатської Русі опинилися: 3 479 мешканців комітату Саболч, з яких 3 023 були мадярами-реформатами (кальвіністами) і лише 150 чол. грецького обряду католиками, які з етнічного погляду усвідомлювали себе так само переважно угорцями, та 1 525 жителів комітату Сатмар, з яких 1 254 були переважно угорськими реформатами (кальвіністами) і лише 82 угорськомовних осіб грецького обряду католиками: Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 25.

² Андерсон Бенедикт. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму/ Друге, перероблене видання/ Пер. з англ. Віктора Морозова. - Київ: Критика, 2001. - С. 22 та ін.

³ Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-1945, Nyiregyháza, 2005. - Old. 15 - 37.

⁴ *Ibid.* - Old. 25, 59, 86.

само, як і угорці в Угорщині, внаслідок активної політики мадяризації русини на своїй території гетерогенного суспільства не становили й половини населення. Де саме русини становили більшість, а де меншість населення, як і в яких частинах Рутенії переважали, або поступалися іншим конфесіям греко-католики, допоможе встановити детальний огляд етнорелігійної ідентичності по окремим комітатам і найбільшим містам і містечкам.

Комітат Унг*

За підрахунками Пал Балоба (Balogh Pál, 1902) наприкінці XIX ст. В комітаті Унг налічувалося 210 населених пунктів, з яких у близько 85-ти русини, 75-ти словаки і 50-ти угорці склали більшість населення. За віросповідною ознакою угорські римо-католики склали більшість лише у дев'яти населених пунктах, в тому числі і в Ужгороді. Організаційно вони належали юрисдикції Сатмарського латинського єпископа. Крім того, римські-католики мешкали також у 17-ти словацьких та в одному русинському селі Глибокий. Налічувалися в комітаті Унг й 32 громади реформатів (переважно кальвіністів), які існували в тому числі і в тих 12-ти колишніх словацьких селах, які поступово у другій половині XIX - на початку XX ст. Стали мадярськими. Найчисельнішою, однак, в комітаті була греко-католицька спільнота, яка охоплювала 84 парафії, з яких, правда, лише 43 належали архієрейській юрисдикції мукачівського єпископа, тоді як 41 громади перебували під духовною опікою єпископа Пряшівської греко-католицької єпархії (ств. 1816 р.). Греко-католиками ідентифікували себе переважно етномовні русини і словаки, хоча в 9-ти селах довкола Ужгорода мешкали й мадяри-греко-католики⁵.

Із 401 280 греко-католицьких мешканців шести вище названих комітатів, в комітаті Унг 1880 р. Налічувалося всього 75 749 чол., з яких 46 597 були власне греко-католиками, 11 914 римськими-католиками, 10 779 юдеями, 6 258 реформатами (кальвіністами)⁶.

За переписом 1910 р. Комітат Унг охоплював територію площею 3 230 км. Кв., густина населення в якому становила 45,3 чол. на км. Кв. Населених пунктів у комітаті налічувалося 206, чисельність мешканців у яких становила 145 170 чол. (або за іншими даними 162 089). З них за етнічною приналежністю 42,1% русинів, 27,7% мадярів, 24,2% словаків, 5,0% німців. За віросповіданням мешканці комітату поділялися на: 58,3% греко-католиків, 20,0% римських-католиків, 12,9% реформатів, 8,5% юдеїв*. Як бачимо, всі русини були греко-католиками, проте не всі греко-католики (понад 16%) належали до русинської етнічної ідентичності.

Як і інші комітати Північно-східної Угорщини, в яких компактно проживали русини-греко-католики, комітат Унг модерна урбанізація у XIX ст. Ледь зачепила⁷. Тут налічувалося всього 6 міст і містечок: Великий Березний, Великі Капушани, Перечин, Середне, Собранці і Ужгород. Так, 1900 р. В комітатській столиці Унгварі проживало всього 14 723 жителів, з яких 11 631 були мадярами, 1 223 словаками, 1 071 німцями і лише 500 (!) ідентифікували себе русинами⁸. Столичне комітатське місто мало площу 22 км. Кв., на якій у 1910 р. Проживало 16 919 жителів, з яких 15 335 говорили угорською мовою, що і не дивно, адже за

*Про середньовічну та ранньомодерну історію заселення й розвитку комітату Унг дет. див.: Гаджега Василій. Додатки к історії Русинів и руських церковей в Ужанской жупь. Студія исторично-архивн/ Одбитка из «Наукового зборника» Товариства «Просвѣта» в Ужгородъ за рокъ 1923. и 1924. - Ужгородъ: Книгопечатня Юлія Фелдешія, 1924. - 149 с.; Uličný Ferdinand. Dejiny osídlenia Užskej župy. - Prešov: Filozofická fakulta v Prešove, Univerzity Pavla Jozefa šafárika v Košiciach, 1995. - 351 + mapové prílohy.

⁵ Balogh Pál, *A népfajok Magyarországon*, Budapest, 1902. - Old. 582 - 593.

⁶ *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)*/ Szerkesztette: Dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: Dr. Dányi Dezső; Témavezető: Dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 24.

*Згідно інших статистичних підрахунків, більш близьких, на нашу думку, до об'єктивної дійсності, у 1910 р. в комітаті Унг проживало всього 104 147 осіб, з яких грецького обряду католиків 65 748, латинського обряду католиків 16 156, юдеїв (Izraelita) 13 189, реформатів 8 556, євангелістів 407, греко-східних (православних) 80: *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)*/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 25.

⁷ Коша Ласло. Чиї ви сини? Огляд угорської етнографії/ Пер. з угор. Лесі Мушкетик. - Ужгород: СП «ПолиПрінт», 2002. - С. 198 - 199, 209 - 210.

⁸ Botlik J., *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*, Budapest, 2000. - Old. 107.

етнічною ідентифікацією 13 590 (80,3%) вважали себе мадярами, 1 219 (7,2%) словаками, 1 151 (6,8%) німцями, 641 (3,8%) русинами (!) і 1,6% чехами і поляками разом. За віросповіданням мешканці Унгвара усвідомлювалися: 32,4% римськими-католиками, 31,4% юдеями, 26,4% греко-католиками і 8,1% реформатами⁹. Отже, в третьому за площею (після Мукачева і Берегова) і другому за чисельністю (після Мукачева) місті компактного проживання етноконфесійної спільноти русинів-греко-католиків, останні якраз і не впливали на формування ні еклезіальної, ні етнічної самоідентифікації.

У містечках цілого Ужанського комітату проживало всього: у Великому Березному - 2 822, Перечині - 2 534, Середньому - 1 867, Великих Капушанах - 1 714, Собранцях - 1 216 жителів. Той факт, що містечка важко було назвати продуктом успішної імперсько-королівської модернізації видно вже бодай із того, що деякі села, які не мали статусу *oppidum*, були більш заселеними. Яскравим прикладом може служити село Люта (Наваскőз) на Березнянщині, в якому 1910 р. мешкали 2 936 осіб¹⁰, будучи, таким чином, другим після Ужгорода за чисельністю населеним пунктом на Ужанщині.

Комітат Берег*

За підрахунками Пал Балого наприкінці XIX ст. із 247-ми населених пунктів комітату Берег русини проживали в 162, мадяри 71, німці 12 і словаки у 2-х. Березький комітат мав дев'ять густозаселених римсько-католицьких плебаній, з яких лише три були угорськомовними, тоді як інші шість - німецькі. Інституційно всі вони були підпорядковані Сатмарському єпископові латинського обряду. Натомість 80 греко-католицьких парафій були розкидані аж у 166-ти слабо заселених поселеннях, більша половина з яких у церковному адмініструванні мали лише статус філій. Проте всі вони без винятку підпорядковувалися Мукачівському греко-католицькому єпископові. Серед них були і чотири угорські греко-католицькі парафії - Балажер, Яноші, Чома і Пасіка. Крім того, в Березькому комітаті налічувалося 66 угорських реформатських парафій¹¹. Всього в комітаті Берег 1880 р. проживало 134 954 чол., з яких за віросповіданням ідентифікували себе 75 179 як греко-католики, 28 675 реформати (кальвіністи), 19 194 юдеї, 11 235 римські-католики¹².

Згідно перепису 1910 р. Площа комітату охоплювала 3 786 км. Кв., а густина населення становила 56,1 чол. на км. Кв. Всіх населених пунктів у комітаті налічувалося 246. Чисельність населення складала 206 403 жителів, з яких 48,1% русинів, 42,6% мадярів і 8,5% німців. За віросповіданням: 54,0% греко-католиків, 26,6% реформатів, 10,7% юдеїв і 8,1% римо-католиків*. Як видно у Березькому комітаті еклезіальна та етнічна тотожність греко-католиків і русинів майже співпадали (лише майже 6% східних католиків не відносили себе до русинів), що по особливому вплинуло на формування національної ідентичності цієї частини краю у наступні два десятиліття чехословацької «демократії».

Столичне місто Мукачево, найбільше з усіх комітатських столиць Угорської Русі, мало 61 км. Кв. Території з населенням 17 275 жителів. Втім за етнічною ідентифікацією 73,4% вважали себе мадярами, 17,8% німцями і лише 8,1% русинами. За віросповіданням, мешканці колишньої «метрополії русинів», як назвав Мукачево на початку XIX ст. Відомий філософ о. Василь Довгович, ідентифікувалися на 44,4% як юдеї, 23,6% греко-католики, 20,4% римські-католики, 10,3% реформати і 1,1% євангелісти. Не важко здогадатися, що

⁹ Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai, Baja-Pécs, 2000. - Old. 77; Botlik J., Dupka G., *Magyarlakta települések ez redévre Kárpátalján*, Ungvár-Budapest, 1993. - Old. 228.

¹⁰ Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai, Baja-Pécs, 2000. - Old. 115, 137, 138, 146, 148, 157, 158.

*Про середньовічну та ранньомодерну історію заселення й розвитку комітату Берег дет. див.: Lehoczky Tivadar. *Beregvármegye Monographiája*. - II. Kötet. - Ungvárrott: Nyomtatott polcsek Miksa könyvnyomdájában, 1881. - Old. 508.

¹¹ Balogh Pál, *A népfajok Magyarországon*, Budapest, 1902. - Old. 593 - 605.

¹² *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)*/ Szerkesztette: Dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: Dr. Dányi Dezső; Témavezető: Dr. Klinger András, Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 24.

*Згідно інших статистичних підрахунків, на наш погляд більш об'єктивних, населення Березького комітату 1910 р. становило 209 706 осіб, з яких 115 913 грецького обряду католиків, 41 358 реформатів, 31 540 юдеїв, 19 525 латинського обряду католиків, 971 євангелістів, 333 греко-східних (православних): *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)*/ Szerkesztette: Dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: Dr. Dányi Dezső; Témavezető: Dr. Klinger András, Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 25.

майже всі юдеї за національною ознакою записалися мадярами (менше німцями), що загалом є очевидним. Проте так само мадярами вважала себе й більшість греко-католиків міста, втративши, таким чином, колишній привілей називати себе «метрополією русинів».

Іншим великим містом було місто Берегово, яке мало площу у два рази більшу за Ужгород - 44 км. Кв., правда з трохи меншою чисельністю населення 12 933 чол., з яких 96,1% становили мадяри, 1,7% (!) Русинів і 1,1% німців. За конфесійною ідентичністю мешканці цього майже суцільно угорськомовного міста визначилися таким чином: 33,6% ідентифікувалися реформатами, 30,2 юдеями, 21,1% римськими-католиками і лише 14,1% греко-католиками¹³. Не важко здогадатися, що і абсолютна більшість греко-католиків була угорської національної ідентичності.

Крім цих двох великих міст, комітат мав сім містечок і 236 малих сільських поселень, з яких 207 були слабо заселеними. Серед семи містечок найчисельнішими були: Білки - 4 686, Великі Лучки - 4 514, Ільниця - 4 313, Свалява - 3 802, Торпа - 3 590, Косино - 2 468, Росвигово - 2 076. Трохи менше двох тисяч населення проживало в Нижніх Воротах (1 936) та Іршаві (1 919)¹⁴.

Комітат Угоч*

За підрахунками Пал Балого в кінці XIX ст. 3 71 населеного пункту комітату Угоч, 33 були русиномовними, 31 мадярськими і 7 румунськими. Разом із сучасним Виноградом (Nagyszőlős) в комітаті налічувалося вісім містечок, з яких у п'яти більшість населення становили угорці (Нодьсвишиш, Вілок, Шаланки, Чорнотисово і Турулунг (нині на території Румунії) і лише два, де більшість складала русини і одно - румуни¹⁵.

В плані церковної юрисдикції наприкінці XIX ст. 51 парафія комітату Угоч підпорядковувалася Мукачівському греко-католицькому єпископові. За етнічною ідентифікацією вірники 31-ї парафії були русинами, 13 мадярами і 7 румунами. Реформати, ким були виключно мадяри, належали юрисдикції Мараморош-Угочській адміністрації. В комітаті налічувалися лише дві римсько-католицькі плебанії в Дякові (сьогодні Nevetlenfalú) і Турулунгу. Юдеї комітату Угоч мешкали в трьох реформатських угорських і 28 греко-католицьких, в основному русинських, селах¹⁶. За переписом 1880 р. В найменшому комітаті Угорщини - Угочі проживало всього 49 039 чол., з яких 31 766 вважали себе греко-католиками, 7 809 реформатами, 6 131 юдеями, 3 265 римськими-католиками¹⁷. Як і в містах Ужгород, Мукачево і Берегово більшість греко-католиків в комітаті Угоч становили угорці, які колись повинні були мати передусім русинську етнічну ідентичність.

Згідно перепису 1910 р. Площа найменшого комітату в Угорщині становила 1 213 км. Кв., а густота населення - 75,6 чол. На км. Кв. Всього населених пунктів в Угочі налічувалося 72. На території комітату проживало 91 775 жителів, з яких 46,5% мадярів, 37,5% русинів, 10,6% румунів і 5,0% німців. За віросповіданням 62,7% мешканців комітату були греко-католиками, 15,3% реформатами, 12,9% юдеями і 8,9% римськими-католиками*.

У столичному комітатському місті Нодьсвишиш проживало 7 811 жителів, з яких 5 943 (78,08%) ідентифікували себе мадярами, 1 266 (16,20%) русинами і 540 (6,9%) німцями, тоді як за релігійною приналежністю 42,4% комітату були греко-католиками, 28,6% юдеями,

¹³ Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai, Baja-Pécs, 2000. - Old. 68; Botlik József, Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945, Nyiregyháza, 2005. - Old. 46.

¹⁴ Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai, Baja-Pécs, 2000. - Old. 97, 117, 135, 139, 144, 160; Botlik József, Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-1945, Nyiregyháza, 2005. - Old. 46.

*Про середньовічну та ранньомодерну історію заселення й розвитку комітату Угоч дет. див.: Гаджега Василій. Додатки к історії Русинів и руських церковей в жупь Угоча. Часть I. и II/ Одбитка из «Наукового зборника Тов. «Просвѣта» в Ужгородь. Рочник IV. 3. Р. 1925. и Рочник V. 3. Р. 1927. - Ужгород: Друкарня оо. Василян, 1927. - Часть друга. - С. 61 - 122.

¹⁵ Balogh Pál, A népfajok Magyarországon, Budapest, 1902. - Old. 605 - 610.

¹⁶ Ibid. - Old. 610 - 611.

¹⁷ Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: Dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: Dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András, Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000, Old. 24.

14,4% реформатами і 14,1% римськими-католиками¹⁸. Як бачимо, у Нодьсивлиші так само, як і в усіх інших вище наведених містах греко-католицьку більшість становили угорці, а не русини.

Більш-менш чисельними містечка в комітаті Угоч були: Турулунг, в якому проживало 3 792 мешканців, з яких 3 774 мадярів; Вілок (сьогодні Tiszaújlak), де мешкали 3 470 жителів, з яких 3 411 мадярів та Королево, в якому проживало 3 167 чол., з яких 2 224 (70,22%) мадярів і лише 932 (29,42%) русинів. В окремих селах проживало по декілька тисяч населення. Так, наприклад, у селі Холмеу (нині на території Румунії) мешкали 3 455, з яких, правда, 3 371 (97,56%) були мадярами, а в селі Великі Тарни (нині теж на території Румунії) з 1 931 жителя 881 були мадярами (45,6%), 555 румунами (28,7%) і 475 русинами (24,6%)¹⁹.

Комітат Мараморош*

Окремо від попередніх трьох комітатів до першої половини XVIII ст. Розвивалася політична і церковна історія комітату Мараморош, який був підпорядкований юрисдикції Мукачівського уніатського єпископа лише 1723 р., хоч схизматичні рухи тут мали місце аж до появи перших греко-східних (православних) громад. Наприкінці XIX ст. Із 160-ти населених пунктів Мараморошського комітату 97 були русинськими, 46 румунськими, 12 мадярськими і 5 німецькими²⁰. Згідно перепису 1880 р. В комітаті Мараморош проживало 137 666 чол., з яких греко-католиками вважали себе 106 992, юдеями 16 635, римськими-католиками 9 477, реформатами 4401 вірників²¹. Мараморош був найбільшим комітатом, в якому більшість греко-католиків становили русини. Іншими словами кажучи, саме ортодоксальний Мараморош теоретично мав шанси створити підґрунтя для греко-католицької русинської етноконфесійної ідентичності, якби на початку XX ст. Тут (спочатку в Ізі) не зародився антиуніатський рух за перехід у «православ'я».

На початку XX ст. Мараморош був п'ятим найбільшим комітатом в Угорщині загальною площею 9 716 км. Кв., поступаючись лише Пешту (12 973 км. Кв.), Крашшо-Сьорені (11 075 км. Кв.), Біхар (10 658 км. Кв.) і Торонтал (10 016 км. Кв.). Але з іншого погляду Мараморош був другим серед інших найменш заселених комітатів в Угорщині з густотою населення всього лише 35,0 чол. На км. Кв., випередивши лише найменш заселений комітат Чік (Csik), в якому на один км. Кв. Проживала 29,1 людина²².

---

*Правда за іншими, більш надійними, як на нашу думку, підрахунками 1910 р. в комітаті Угоч загальна чисельність населення становила 68 340 чол., з яких 44 120 були грецького обряду католиками, 10 505 реформатами, 9 191 юдеями, 4 385 латинського обряду католиками, 93 євангелістами і 41 греко-східними (православними): Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 25.

¹⁸Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 77, 114, 140; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 51, 88; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 143.

¹⁹Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 122, 140, 161, 163; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 51 - 52, 119; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 68, 142.

*Про середньовічну та ранньомодерну історію заселення й розвитку комітату Мараморош. див.: Гаджега Василій. Додатки к історіє Русинов и руських церквей в Мараморошъ. Студіє исторично-архивнѣ// Науковий зборник Товариства «Просвѣта» в Ужгородъ за рокъ 1922/ Видає литературно-науковий оддѣл/ Под ред. Августина Волошина, Др. Василя Гаджеги, Др. Ивана Панькевича и др. Володимира Бирчака. - Рочник I. - Ужгород: Книгопечатня акційного товариства «Унію», 1922. - С. 112 - 176.

²⁰Balogh Pál. A népfajok Magyarországon. - Budapest, 1902. - Old. 611 - 612, 615.

²¹Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 24.

²²Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 68 - 69, 72 - 74, 76; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 55.

**Правда за іншими статистичними підрахунками комітат Мараморош у 1910 р. налічував 215 577 жителів, з яких більше половини (161 717) були грецького обряду католиками, 33 410 юдеями, 14 087 латинського обряду католиками, 6 057 реформатами, 171 євангелістами, 128 греко-східними (православними): Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán;

За переписом 1910 р. В комітаті налічувалося 156 населених пунктів, з яких 21 великі містечка, 135 малі поселення, але більшість - 238 залишалися майже безлюдними поселеннями. Проживало в комітаті 336 335 мешканців, з яких 159 086 вважали себе русинами (47,3%), 82 402 румунами (24,5%), 58 186 німцями (17,3%) і 35 315 мадярами (10,5%). За віросповіданням жителі комітату поділялися на: греко-католиків (73,8%), ким були переважно русини і румуни, юдеїв (17,2%), римських-католиків (6,3%) і реформатів (2,2%)*.*.

В столичному комітатському місті Мараморош-Сігет налічувалося всього 21 370 мешканців, з яких 17 542 (80,72%) вважалися мадярами, 2 001 (9,4%) румунами, 1 257 (5,9%) німцями і лише 2,5% русинами. За віросповіданням жителі міста ідентифікували себе 37,4% як юдеї, 27,4% греко-католики, 22,9% римські-католики і 10,6% реформати²³.

Інші міста комітату Мараморош у 1910 р., порівняно з містами інших комітатів етноконфесійної компактної зони заселення греко-католиків-русинів, теж були досить людними. Так, Вішеу де Сус разом із присілками (сьогодні на території Румунії) налічувалося 11 144 мешканців, серед яких мадярів налічувалося лише 1 100 чол. (9,9%). В Хусті - майбутньому «українському п'ємонті» на Підкарпатській Русі, 1910 р. Проживало 10 292 жителів, з яких трохи більше половини (5 230 або 51%) становили русини, 3 505 (34,0%) мадяри і 1 535 (16%) німці. В Ясіні - майбутній столиці самопроголошеної української Гуцульської республіки, 1910 р. Нараховувалося 9 795 мешканців, з яких лише 1 461 (14,9%) ідентифікували себе мадярами. Ще менше угорців проживало в інших містечках Мараморощини. Так, у Боржаві з 9 343 жителів лише 378 (4,1%) записали себе мадярами. Проте, значно більше угорців налічувалося в сусідньому з Ясіням Рахові: з 6 577 жителів міста, мадярами записалися 1 177 (17,9%). Великий Бичків налічував 5 955 жителів, з яких 3 078 русинів (51,69%), 1 646 мадярів (27,6%) і 1 177 (19,76%) німців. Проте

В таких містах, як Тячево, Вишково і Довге Поле більшість мешканців складала мадяри. Так, у Тячеві з 5 910 жителів, 4 482 були мадярами (75,8%) і лише 855 (14,47%) осіб записалися русинами і 434 (7,34%) німцями. Винятком було містечко Терєбля, в якому із 3 936 мешканців, 3 226 (81,96%) ідентифікували себе русинами, 500 (12,7%) німці і лише 207 (5,26%) мадяри. Проте у Вишкові з 4 839 жителів, 3 871 (80,0%) вважали себе мадярами, а в Довгому Полі із 2 588 жителів, мадярами записали себе ще більше - 2 230 (86,2%)²⁴.

Отже, по всій Мараморощині, де під впливом українських визвольних змагань, насамперед з Галичини, найшвидше поширилася українська національна ідея з розпадом Австро-Угорщини, русини переважали лише в Ясінях, Хусті, Терєсві, Рахові, Великому Бичкові, Буштині, Боржаві, Міжгір'ї, Терєблї. Натомість в п'яти „королівських містах” (за винятком Хуста) - Мараморош-Сігеті, Тячеві, Вишкові і Довгому Полі, більшість населення становили все таки мадяри.

Релігійне становище комітату було схожим на інші регіони. 14 римсько-католицьких плебаній, з яких шість були мадярськими, належали Сатмарській юрисдикції латинських єпископів. 88 греко-католицьких парафій, з яких лише дві були угорськомовними, належали юрисдикції Мукачівського єпископа, тоді як 49 румунських парафій організаційно підпорядковувалися Самош-Уйварській румунській греко-католицькій єпархії. Налічувалося в комітаті також 11 юдейських та 6 реформатських (особливо в Тячеві, Вишкові і Довгому Полі) громад²⁵.

Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 25.

²³Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 72, 133; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 152; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 57, 153.

²⁴Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 64, 98, 110, 117, 127, 137, 149, 168; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 58.

²⁵Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 58.

*Дет. див.: Sturák Peter, THLIC. Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945 - 1989. - Prešov: Náboženské vydavateľstvo Petra, 1999. - S. 24 - 33.

Русини-греко-католики поза межами чотирьох комітатів Угорської Русі*

Окремо слід сказати кілька слів про сусідні з етноконфесійним ядром греко-католиків комітати Земплин, Шаріш, Спіш і Абауй, в яких разом проживало бл. 100 тис. Русинів²⁶. В комітаті *Cniiu* (Szepes) 1890 р. 17 500 русинів (9,2% від загальної чисельності населення комітату) мешкали в 17-ти населених пунктах, з яких 9 розташовувалися аж в басейні Попраду і Дунаю²⁷. В комітаті *Шаріш* (Saris) за переписом 1910 р. Налічувалося 39 тис. Русинів, що становило 25,9% загальної кількості населення в ньому²⁸. Втім двадцять років перед тим (1890) русинів тут налічувалося 35 тис., які у 119 населених пунктах склали більшість населення комітату. А якщо звернутися до даних, які 1851 р. Навів відомий угорський історик-статистик Елек Фейнеші, то в комітаті Шаріш налічувалося 367 населених пунктів, з яких у 214-ти проживали русини, 176-ти словаки, 37-ти мадяри і 1-му німці²⁹. В столичному місті комітату Шаріш - Пряшеві 1910 р. Проживало 16 323 мешканців, з яких 48,9% становили мадяри, 39,8% словаки і 8,6% німці³⁰.

При збільшенні загальної частки греко-католиків в Угорській частині імперії Габсбургів, одночасно помітним на початку ХХ ст. Був процес стагнації та зменшення кількості католиків східного обряду - носіїв руської та словацької мов. Найкраще цю дихотомію суперечностей висвітлює десятилітня статистика співвідношення між віровизнанням і рідною мовою. Так, якщо у 1900 р. В усій Угорщині налічувалося 1 841 272 греко-католиків, з яких 410 775 (23,31%) вважали рідною руську мову, а 101 578 (5,52%) - словацьку, то вже у 1910 р., коли загальна чисельність греко-католиків в Угорщині досягнула 2 007 916 осіб, кількість тих, із них, що спілкувалися руською мовою - дещо збільшилася до 456 027 (22,71%), тоді як словацькою - знизилася до 79 152 (3,94%). Аналізуючи демографічну ситуацію протягом трьох десятиліть (1880-1910 рр.), видно, що частка русинів серед східних католиків зазнала відносно незначного спаду - 22,79% у 1880 р., 22,31% у 1900 р. І 22,71% у 1910 р. За цей же період чисельність словаків систематично зменшувалася: з 6,83% у 1880 р. До 5,52% у 1910 р. Характерною ознакою цього часового відрізка є й те, що з одночасним зменшенням частки русинів, словаків і румунів серед греко-католиків в Угорщині спостерігається динамічне зростання кількості угорців: з 9,39% у 1880 р. До 13,39% у 1900 р. І аж до 15,16% у 1910 р.³¹

Загально прийнятою в національних історіографіях народів колишньої «клаптикової монархії» причиною негативних тенденцій у демографічному розвитку греко-католиків-не угорців була цілеспрямована і систематична асиміляторська політика здебільшого кальвіністських урядовців Будапешту в дуалістичну добу. У зв'язку з цим та з огляду на ще далеко не сформовану національну ідентичність не угорських католиків грецького обряду мадяризація виглядала цілком природним і логічним наслідком націоналізующогося суспільства, проте з перспективи подальшої подібної політики властей - абсолютним анахронізмом. Мадяризація власне греко-католицької еклезіальної ідентичності менше з тим, що вела до реального збільшення частки угорців у ній: як політика державної конфесіалізації вона стала вагомою внутрішньою причиною та благодатним ґрунтом для поступового поширення русофільськи зорієнтованого православного руху між самими греко-католиками. Наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. Православна Церква в Угорщині хоч

²⁶Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 86.

²⁷Balogh Pál. A népfajok Magyarországon. - Budapest, 1902. - Old. 93.

²⁸Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 74; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 93.

²⁹Balogh Pál. A népfajok Magyarországon. - Budapest, 1902. - Old. 532, 561, 634; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 93.

³⁰Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 74; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 94.

³¹Летц Роберт. Греко-Католицька Церква у Словаччині в період між двома світовими війнами// Ковчег. Науковий збірник із церковної історії/ За ред. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочилися та Олега Турія. - Число 4: Еклезіальна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи/ Відп. ред. Олег Турій. - Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2003. - С. 175 - 176.

ще й не мала великої кількості вірних серед русинів і словаків, проте в період між першим і другим Мараморошськими судовими процесами над православними їх чисельність тим не менше була офіційно визнаною. Якщо за переписом 1900 р. Греко-східних православних нараховувалося між русинами 392, а словаками - 741 особа, то під час наступного перепису населення в 1910 р. Статистики зафіксували 868 православних русинів та 680 словаків³².

Різкий кількісний спад серед греко-католиків словаків порівняно з русинами був спричинений тією обставиною, що мова жителів значної частини Східної Словаччини у Шарішському, Земплинському та Ужанському комітатах ще в 1900 р. Вважалася словацькою, але вже 1910 р. - руською. Коригування цього штучного статистичного росту чисельності русинів подав перший чехословацький перепис населення у 1921 р., який підтвердив ту основну тенденцію, що намітилася ще в період між 1880 і 1900 рр. Словацький історик Роберт Летц її підтверджує таким прикладом: у 46 селах комітатів Шаріш і Земплин, за переписом 1900 р. Проживало 483 русини і 9 731 словак. У тих самих селах, за даними 1910 р., нараховувалося уже 9 862 русини і лише 363 словаки. Загалом у чотирьох північно-східних комітатах Угорщини, тобто місць компактного проживання словацьких греко-католиків (Спіш, Шаріш, Земплин і Унг), у 1900 р. Проживало 138 894 русини і 363 688 словаків. Натомість у 1910 р. Тут зафіксовано лише 328 239 словаків і аж 151 571 русин, проте кількість русинів, які розмовляли словацькою, за цей же період зросла³³.

На зменшення кількості греко-католиків в Угорщині після 1880 р. Впливав й ще один чинник - еміграція, особливо до Америки, кульмінація якої припала на 1907 р. Найбільше переселенців виїжджало зі Східної Словаччини - комітатів Шаріш, Земплин, Спіш та Абауй, а також Ужанського комітату Угорської Русі. Загалом в період з 1899 по 1913 р. До Північної Америки лише з Угорської Русі виїхало понад 60 тис. Чол., в т. Ч.: з комітатів Унг - 30 500 (з 1890 по 1899 р. - 19 877), Берег - 13 500, Мараморош - 6 500 і Угоч - 4 000³⁴.

*****

Отже, напередодні Першої світової війни, за даними перепису 1910 р., в комітатах Унг, Берег, Угоч і Мараморош, на території загальною площею 17 945 км. Кв., проживало 848 428 мешканців. За етнічною ідентифікацією русинів налічувалося 356 067 (41,96%), мадярів 267 091 (31,48%), жидів 128 791 (15,17%) (які, правда, частіше мадярами, менше німцями, себе записували), румунів 94 723 (11,16%), німців 93 047 (10,96%), словаків 37 950 (4,47%). Крім того, русини також мешкали в сусідніх північно-західних комітатах - Земплин, Шаріш, Спіш і Абауй (разом близько 100 тис.).

Окремо слід прокоментувати віросповідну ідентифікацію мешканців чотирьох комітатів. Дані офіційної угорської статистики 1880 та 1910 рр. Дають можливість переконалися, що із 848 428 жителів Угорської Русі 62,2% усвідомлювали себе греко-католиками, 14,25% реформатами (кальвіністами), 10,82% римськими-католиками і 10,2% юдеями. Оскільки у той час русини були в основному лише греко-католиками *, то й не складно помітити, що майже 20% ідентифікованих католиків грецького обряду не мали руської етнічної конотації, хоч греко-католиками і була переважна більшість вірників у комітатах Мараморош (73,8%) і Угоч (62,7%) та відносна більшість у комітатах Унг (58,3%) і Берег (54,0%).

Парадоксальним й одночасно оригінальним також є і той факт, що найбільше греко-католиків проживали там, де найпізніше відбулося щеплення унії і навернення „схизматиків” до католицизму - орієнтальному Марамороші. Натомість найбільш окциденталізованими виявилися, звісно, північно-західні комітати Угорської Русі, свідченням чому є очевидний вплив римських-католиків у комітаті Унг (20%) і реформатів-кальвіністів у комітаті Берег (26,6%). Фактично кожний п'ятий та відповідно кожний четвертий мешканець цих комітатів ідентифікував себе через еклезіальну тотожність з

³²Летц Роберт. Греко-Католицька Церква у Словаччині... - С. 176.

³³Там само.

³⁴Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 111.

соціально-культурними артефактами західно-християнської цивілізації. Одночасно найбільший успіх юдеїв (17,2%) на Марамороші ймовірно пояснюється найнижчим рівнем соціально-культурної імплементації місцевої спільноти греко-католиків. Відштовхуючись від загальних характеристик віросповідної ідентифікації мешканців Угорської Русі, найбільш терпимим і одночасно толерантним регіоном був комітат Угоч, де чисельність греко-католиків, римських-католиків, реформатів та юдеїв майже відповідала загальній етнорелігійній ідентифікації мешканців цілої області. Іншими словами, етнічна та віросповідна ідентичність мешканців найменшого комітату в Угорщині - Угочі, є мініатюрним віддзеркаленням еклезіального та національного образу цілої Угорської Русі.

Окремо варта підсумувати й питання про етнічну та релігійну ідентифікацію жителів столичних комітатських міст. Загалом в слабо урбанізованих столичних містах чотирьох комітатів проживало 63 375 осіб, що складало лише 7,46% всього населення Угорської Русі. Як це не виглядатиме парадоксально, але найбільш русинським і одночасно греко-католицьким містом був маленький Нодьсивлиш (сучасне Виноградово), в якому русинами вважали себе 16,2%, а католиками грецького обряду - 42,4%. У всіх інших столичних комітатських містах греко-католики мали здебільшого угорську, словацьку та румунську ідентичність. Так, із 16 919 мешканців Ужгорода греко-католиками були 26,4%, тоді як русинами вважали себе лише 3,8% (решта греко-католиків були угорцями, словаками або різними білінгвами чи навіть полілінгвами). В Мукачеві, із 17 275 жителів, греко-католики склали 23,6%, з яких тільки 8,1% становили русини (решту склали угорці або білінгви), а з 21 370 жителя Мараморош-Сігету греко-католиками були 27,4%, проте русинами вважали себе лише 2,5% (решта були румунами, угорцями або білінгвами). Загалом у столичних комітатських містах Угорської Русі станом на 1910 р. Греко-католиками почували себе майже третина міщан (29,95%), з яких, правда, мали етнічну ідентичність русинів всього 7,65%.

Жителі Підкарпатської Русі у світлі чехословацької Статистики 1921 та 1930 рр.

Розпад Австро-Угорщини призвів не лише до утворення на її руїнах нових держав, але й до територіальних змін чотирьох комітатів Угорської Русі. Ці об'єктивні зміни, разом з, хоч і розмитим, суб'єктивним національним самоусвідомленням, привели до формування в колективній уяві її мешканців «генетично обмеженого і суверенного» образу співпричетності³⁵ - гомогенної партикулярної спільноти, що невдовзі отримала міжнародну та внутрідержавну легітимацію в назві «Підкарпатська Русь».

В період діяльності Русинського народного секретаріату - губернії Руська Крайна (21 березня - 29 квітня 1919 р.) - територія Підкарпаття становила 20 130 км. Кв. З населенням 980 тис. Чол.³⁶ Як відомо, у вересні 1919 р., за умовами Сен-Жерменського договору, в складі Чехословацької республіки опинилася Підкарпатська Русь площею 12 694 км. Кв., на якій проживало 606 568 (за іншими даними - 605 568) чол. Густота населення в Рутенії на той час становила 48 чол. На км. Кв.³⁷.

---

*Поява «православного руху» в Угорській Русі на початку ХХ ст. поки що відчутно на впливала на кореляцію еклезіальної ідентичності русинів, хоч стрімке його поширення в околицях Бардієва (з центром у с. Бехеро), Хуста (з центром у с. Іза) і Мукачева (з центром у с. Великі Лучки), від 1902 до 1912 р. охопило бл. 15 населених пунктів загальною чисельністю вірників, не за офіційною статистикою, бл. 30 тис. Дет. про це див.: Marek Pavel, Bureha Volodimir. *Oravoslavní v Československu v letech 1918 - 1953: příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*/ Pavel Marek, Volodymyr Bureha. - 2. prepracované a doplnené vyd. - Brno: CDK (Centrum pro szudium demokracie a kultury), 2008. - S. 38 - 40.

³⁵Андерсон Бенедикт. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму/ Друге, перероблене видання/ Пер. з англ. Віктора Морозова. - Київ: Критика, 2001. - С. 22 та ін.

³⁶Botlik József. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 110. Як на нас більш правдоподібними видаються підрахунки Іржі Краля, на думку якого, чотири комітати Угорської Русі напередодні входження до складу Чехословаччини охоплювали територію площею 17 945 км. кв., з якої лише 70,7%, тобто 12 694 км. кв. опинилося в межах Підкарпатської Русі: Král Jirži. *Op. cit.* - S. 10.

³⁷Botlik József. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 27; Botlik J. *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*. - Budapest, 2000. - Old. 150.

* Дет. про ці мадярські та мадяризовані села див.: Botlik József, Dupka György. *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. - Ungvár-Budapest: Intermix kiadó, 1993. - Old. 359.

Перед тим, як наведемо та проаналізуємо чехословацькі переписи населення міжвоєнного періоду, скажемо кілька слів про ті невеличкі оази, які не ввійшли згідно міжнародних договорів в адміністративно-територіальні кордони Підкарпатської Русі, а залишилися й надалі в складі Угорщини, ввійшли до Румунії або опинилися в словацькій частині ЧСР - Пряшівщині, а разом - це територія площею 7 436 км. Кв. (!).

За межами колективно уявної спільноти*

Пряшівщина. Після 1919 р. До словацької території ЧСР відійшли три села - Малі Ратівці, Великі Ратівці і Тісоашвань. За переписом 1910 р. Разом у трьох селах проживало 1 609 чол., які з етнічного погляду були майже всі мадярами 1 591 (98,89%)³⁸. За переписом 1921 р. Ці села охоплювали територію площею 2 213 га., на якій проживали на 100 осіб менше, ніж десять років тому (1 502 всіх жителів), з яких 1 172 (78,0%) - мадяри³⁹.

Угорщина. В складі Угорщини (від колишнього комітату Унг) залишилася територія 13 км. Кв. Велико-капушанського округу всього із двома селами, одним з яких є Загонь, де проживало 1 231 чол. В той же час від комітату Саболч до Підкарпатської Русі ЧСР відійшла територія в 69 км. Кв. З трьома селами: Есень - 2 013 чол., з яких 1 947 мадярів, Салівка - 791 (всі мадяри) і Тісоателек - 675 чол., з яких лише четверо були не мадярами. За переписом 1910 р. В цих селах разом мешкали 3 479 жителів, з яких 3 409 були мадярами (97,98%)⁴⁰. Від колишнього Березького комітату, що займав площу територією 3 786 км. Кв. Більша частина (3 327 км. Кв.) Відійшла до ЧСР. В складі Угорщини залишилося лише 459 км. Кв. (пізніше 436 км. Кв.) Округу Чонка-Берег.

Румунія. Від найменшого колись в історії Святостефанської корони комітату Угоч (1 213 км. Кв.) Залишилося в складі хортистської Угорщини лише 0,1 км. Кв. Території (бл. 10 га), тоді як 60% комітату відійшло до ЧСР, а 39,09% - до Румунії. В складі останньої також опинилися міста Сатмарнеметі (сучасне Сату Маре), Нодькароль, Нодьбаньо і Фелшибаньо комітату Сатмар з усіма навколишніми селами загальною площею 6 289 км. Кв. До складу ЧСР (1921 р.) Ввійшло село Велика Паладь колишнього комітату Угоч, в якому на території 32,4 км. Кв. (1910 р.) Проживало 1 525 жителів.

Окремо слід згадати, що після Першої світової війни в складі Румунії опинилися 11 греко-католицьких парафій Мараморошського комітату, котрі, правда, інституційно й надалі підпорядковувалися Мукачівському єпископові. Станом на 1915 р. Тут проживали 22 336 греко-католиків, з яких 16 956 усвідомлювали себе русинами, 4 756 двомовними мадяро-русинами і 654 мадярами. У 1930-х роках всі 11 громад стали частиною новоутвореної Мараморошської румунської греко-католицької єпархії⁴¹. Загалом із 9 716 км. Кв. Колишнього Мараморошського комітату до Румунії відійшла територія площею 3 417 км. Кв.⁴²

³⁸ Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 125, 139, 161.

³⁹ Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 139.

⁴⁰ Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 74-75, 77, 107, 114, 154, 161, 168; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 144.

⁴¹ Bendasz István, Koi István. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészsképeinek 1792. évi katalógusa. - Nyiregyháza, 1994. - Old. 21-224; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 218.

⁴² Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 68, 72, 75, 77; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 144; Botlik J. Egastas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 49.

*Серед сучасних авторів, чії наукові публікації заслуговують довіри критиків, дет. про Підкарпатську Русь 1919 - 1939 рр. див.: Шандор Вікентій. Спомини. - Том I. Карпатська Україна 1938 - 1939. - Ужгород: МПП Гржда, 1995. - 388 с.: іл.; Магочій Павло Роберт. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 - 1948)/ Авторизов. пер. з англ. - Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1994. - С. 51 - 148; Пушкаш А. И. Судьбы Закарпатского региона между двумя мировыми войнами// Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе/ Отв. ред. Л. Е. Горизонтов. - М.: Институт славяноведения РАН, 2005. - С. 238 - 274; Пушкаш Андрей. Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918-1945/ Андрей Пушкаш; Институт славяноведения РАН. - М.: Издательство «Европа», 2006. - С. 65 - 288.

В межах колективно уявної спільноти - Підкарпатська Русь*

Згідно адміністративної реформи (29 лютого 1920 р.) Підкарпатська Русь складалася з трьох округів, центрами яких були відповідно Ужгород, Мукачево і Севлюш. Спочатку три округи поділялися на 18, а від 1927 р. - на 12 районів. Із колишніх чотирьох комітетів Угорської Русі загальною площею 17 945 км. Кв. В Чехословаччині, як було сказано вище, опинилося 70,7%, тобто 12 694 км. Кв.

За першим чехословацьким переписом, проведеного 15 лютого 1921 р., на Підкарпатській Русі проживало 604 745 жителів, з яких 372 884 (62,17%) становили русини, частка яких зросла порівняно з 1910 р. (56,16%) не так через стрімке зростання етнічної самосвідомості за роки війни та зміни свого підданства і громадянства з імперського на національно-республіканське, а скоріш за все через зменшення частки мадярів, чисельність яких від 1910 до 1921 р. впала з 21,96 % до 17,03%, налічуючи, таким чином, 102 144 чол. Третю за впливовістю етнічну групу на Підкарпатській Русі, згідно перепису 1921 р., займали євреї, яких нараховувалося 80 059 (13,35%) чол. Порівняно з переписом 1910 р., за неповних три роки перебування краю в складі Чехословаччини, чисельність «чехословаків» зросла з 1,29% (тоді це були переважно етнічні словаки) до 3,29%, нараховуючи разом 19 737 осіб, суттєво витіснивши на маргінесі такі традиційні етнічні спільноти як румунів - 13 610 (2,27%) та німців - 10 460 (1,74%).

Незважаючи на те, що від 1910 до 1921 р. Частка мадярів на Підкарпатській Русі впала майже на 5% (від 1918 до 1924 р. До Угорщини виїхало із Підкарпатської Русі бл. 18 тис. Угорців, а зі Словаччини - 88 тис.)⁴³, їхня присутність все ж залишалася відчутною особливо в містах і містечках, де політика мадярського ексклюзивізму після 1867 р. виявилася найбільш успішною. Так, в Ужгороді станом на 1921 р. 3 20 601 жителів понад третина (38,89%) вважала себе мадярами, у Мукачеві з 20 865 мешканців майже чверть населення (24,15%) склали мадяри, а в Берегові з 13 864 осіб мадяри склали майже абсолютну більшість населення - 62,15%. В інших містечках Підкарпаття частка мадярів 1921 р. Так само була досить високою - від 93,20% в Косині, 25,23% в Севлюші, 11,16% у Тячеві, 8,31% у Рахові, 7,74% у Росвигові, 7,46% у Середньому до 6,87% у майбутньому «українському п'ємонті» на Підкарпатській Русі - Хусті⁴⁴ **.

Після входження краю до складу Чехословацької республіки особливо швидкими темпами зростала чисельність «чехословаків», які посіли державні місця в губернській та окружній адміністраціях. Якщо за переписом 1921 р. 3 19 775 „чехословаків” 9 477 були чехами і 10 298 словаками (у 1910 р. Налічувалося всього 234 чехів і 7 728 словаків), то за переписом 1930 р. „чехословаків” було уже 33 961, з яких, навпаки, чехів 20 719, а словаків 13 242⁴⁵.

Серед міст найбільш заселеним «мегаполісом» на Підкарпатській Русі за переписом 1921 р. Був не Ужгород з його 20 601 мешканцями, а все ще Мукачево, в якому на 264 жителів проживало більше. Правда етнічне обличчя колишньої «метрополії русинів» за п'ятдесят років австро-угорського дуалізму суттєво змінилося. Так, із загальної чисельності міщан 8 394 були жидами, 4 936 русинами, 4 864 мадярами, 1 493 „чехословаками”, 720 «чужими» і 512 «іншими». За віросповіданням мешканці міста ідентифікували себе з

⁴³Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 202.

⁴⁴Král Jiri. Podkarpatská Rus. - Praga, 1924. - S. 10, 51, 56-60, 98, 103; Statistický Lexicon obci v Podkarpatské Rusi. - Praga, 1928. - S. 45; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 151 - 152.

**Згідно угорських архівних даних та підрахунків статистика Дюли Попелі (Gyula Popély), на Підкарпатській Русі 1921 р. мешкало 604 593 жителів, з яких 372 500 були русинами, 103 690 мадярами, 79 715 євреїв, 19 775 „чехословаками”, 10 810 румунами, 10 326 німцями. Тоді ж на Підкарпатті налічувалося 6862 солдатів і офіцерів Чехословацької армії. Небезстороння угорська статистика в Мукачеві нараховувала 38%, а у Виноградіві 33% угорців: Popély Gyula. Népfogyatkozás (A csehszlovákiat magyarság a népszámlálások tükrében, 1918 - 1945). - Budapest, 1991. - Old. 60; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 151.

⁴⁵Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 200; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 152, 239.

юдеями - 10 012, греко-католиками - 4 735, римськими-католиками - 4 346, євангелістами - 1 355, православними - 111. Мали місце в Мукачеві і 316 «невірних» («нехристиян») ⁴⁶.

Втім етнічна ідентичність мешканців Мукачева не виглядала настільки угорською, як національна структура населення Ужгорода. Якщо в колишній „метрополії русинів” 1921 р. Угорці склали 23,37%, то в Ужгороді мадярами записалися 7 712 чол. (37,43%) ⁴⁷. Іншими словами жодне з найбільших міст на Підкарпатській Русі не мало шансів об’єктивно стати центром збереження власне русинської етнічної ідентичності чи в перспективі української національної свідомості.

Правда в наступне десятиліття, здебільшого за рахунок чеських і меншою мірою словацьких чиновників, населення Ужгорода перевищило чисельність мешканців Мукачева і становило 26 675 чол., з яких 8 030 (30,10 %) склали «чехословаки», 6 260 (23,47 %) русини, 5 897 (22,10 %) жиди і лише 4 499 (16,87 %) мадяри ⁴⁸. За конфесійною ідентифікацією мешканці губернського центру 1930 р. Поділялися на римських-католиків (8 674), греко-католиків (7 497), юдеїв (7 357), реформатів і євангелістів різних деномінацій (1 106), православних (263) і без віросповідання (1 778) ⁴⁹. Як бачимо, Ужгород не лише став найчисельнішим містом Підкарпатської Русі, але й перестав бути мадярським. Правда не став Ужгород, як губернська столиця Підкарпатської Русі, ні греко-католицьким, ні русинським. До кінця 1930-років греко-католики-русини в Ужгороді не перевищували чверті населення міста.

Від останнього угорського (1910) до першого чехословацького (1921) перепису змінилася й віросповідна приналежність населення краю. Найперше, що кидається у вічі, то це динамічне зростання чисельності вірників православної ідентичності. Так, якщо у 1910 р. Греко-східними себе записали лише 577 вірників, то вже 1921 р. Їх налічувалося майже 70 тис., які мешкали в 76-ти парафіях. Упродовж 1920-х років чисельність православних зростає з 55 до 76-ти тисяч вірників ⁵⁰ *. Станом на 1925 р. Організаційно православна церква на Підкарпатській Русі була поділена на 11 благочинних округів (деканатів): мукачівський (11 церковних громад), іршавський (6), довжанський (6), хутський (15), дубівський (8), ужгородський (4), волівський (6), салдобошський (6), тячівський (9), тересв’янський (5) і рахівський (6) ⁵¹. Отже, разом Карпаторуській православної церкві належало 82 парафії (церковні громади). Водночас 65 тис. Підкарпатських реформатів на початку 1920-х років мешкали в 76 громадах і 5-ти філіях. Адміністративно вони належали до Березького, Ужанського і Мараморош-Угочанського церковних округів. Реформати-мадяри Ужанського

⁴⁶Петригалла П. И. Мукачево в течені за 10 лть республіки// Карпаторуські досягнення/ Сост. и издаль А. В. Поповъ. - Мукачево, 1930. - С. 294; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 205; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 190.

⁴⁷Statistický Lexicon obci... - S. 25; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 205.

⁴⁸Statistický Lexicon obci... 1937. - S. 21; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 300.

⁴⁹Dostál Jaroslav. Podkarpatská Rus/ Druhé, zcela prepracované a rozšířené vydání. - Praha Vydává Knihkupectví Klubu československých turistů, 1936. - S. 10 - 11.

⁵⁰Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 203; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 219, 228.

*Чисельність православних, як і інших віросповідань чи підрахунків етнічних ідентичностей, мають різне тлумачення. Так, за підрахунками сучасних православних авторів Павела Марєка і Володимира Бурєги, чисельність православних у 1910 р. становила 558 вірників, 1921 р. - 60 997, а 1930 р. - 111 989, які проживали у 83 парафіях: Marek Pavel, Bureha Volodimir. Oravoslavní v Československu v letech 1918 - 1953: příspěvek k dejinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi/ Pavel Marek, Volodimir Bureha. - 2. prepracované a doplnené vyd. - Brno: CDK (Centrum pro szudium demokracie a kultury), 2008. - S. 270, що є навіть менше, ніж у деяких сучасних угорських статистиків - 1910 р. - 582, 1921 р. - 64 267; Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 25 - 26.

⁵¹Marek Pavel, Bureha Volodimir. Oravoslavní Československu v letech 1918 - 1953: příspěvek k dejinám Pravoslavné církve českých zemích, na Slovensku na Podkarpatské Rusi/ Pavel Marek, Volodimir Bureha. - 2. prepracované a doplnené vyd. - Brno: CDK (Centrum pro szudium demokracie a kultury), 2008. - S. 349.

комітату мешкали в Малих Гесвцях, Чомони, Есені, Малій Доброні, Великій Доброні⁵². Підкарпатські римські-католики, хоч і перебували в церковній юрисдикції Сатмарського єпископа латинського обряду, після Тріанонського договору 44 плебанії опинилися в складі ЧСР, 45 - Румунії і лише 14 в складі Угорщини (комітатах Саболч, Сатмар і Чонка-Берег⁵³.

Коментуючи дані перепису 1921 р. Різні сучасні статистики підраховали, що на Підкарпатській Русі із 612 442 жителів налічувалося 329 364 (або 330 308) греко-католиків (53,93%), 93 795 (або 93 031) юдеїв (15,31%), 64 701 (або 62 637) реформатів і євангелістів всіх деномінацій (10,32%), 60 997 (або 64 267) греко-східних (православних) (10,49%), 55 019 (або 56 958) римсько-католиків (9,30%), 4 477 (з яких 1 169 без віровизнання) інших віросповідань⁵⁴.

Підтримка чехословацьким урядом православного руху на Підкарпатті логічно привела до істотного зменшення чисельності греко-католиків. Так, за переписом 1930 р. На Підкарпатській Русі із 734 249 жителів греко-католиками вважали себе 360 269 (49,07%), які проживали в 315 парафіях. Слідом за ними, витіснивши за неповних десять років юдеїв і реформатів разом з євангелістами, йдуть 112 (або 118 284) тис. Православних (15,43%, або 16,11%). 102 (або 103 319) тис. Юдеїв (14,07%) посіли третю сходинку, після яких розмістилися 71 559 тис. Римських-католиків (9,75%), 72 (69 050) тисячі реформатів і євангелістів різних деномінацій (9,77%, або 9,40%) та 11 768 (1,60%) інших віровизнань і невірних⁵⁵.

***

За двадцять міжвоєнних років чехословацької «демократії» на Підкарпатській Русі істотно змінилася національна та релігійна ідентифікація населення. Найперше, що кидається у вічі сучасному досліднику та пересічному жителю краю тих часів, то це: по-перше, стрімке збільшення чисельності православних (від 577 у 1910 р. До 70-ти тисяч у 1922, 112 тисяч у 1930 та 140 тисяч у 1936 р.), громади яких поповнювалися в основному за рахунок етнічних русинів; по-друге, чисельне зростання нових господарів краю - „чехословаків” (від 234 чехів і 7 728 словаків у 1910 р. До 19 775 у 1921 р., з яких 9 477 були чехами і 10 298 словаками, та 33 961 „чехословаків”, з яких 20 719 були чехами і 13 242 словаками у 1930 р.), які майже монополюючи обсіли головні посади в державному управлінні краєм; по-третє, за цей період відбулися суттєві зміни в етноконфесійному співвідношенні між русинами і греко-католиками: якщо за переписом 1921 р. Із 612 442 жителів 372 884 були русинами (62,17% супроти 56,16% у 1910 р.), то 1930 р. Із 734 249 жителів краю греко-католиками були 360 269, що становило лише 49,07%, багато з яких прийняли нову віросповідну ідентичність - греко-східних православних; по-четверте, якщо за перші десять років ХХ ст. Чисельність греко-католиків у чотирьох комітатах Угорської Русі зросла загалом на 58 тис. (з 460 431 у 1900 р. До 518 349 у 1910 р.), а кількість русинів збільшилася лише майже на 30 тис. (з 327 392 у 1900 р. До 356 533 у 1910 р.), то від 1921 до 1930 р. Чисельність греко-католиків зросла на майже 30 тис. (330 308 до 360 269), хоча в загальному їхня частка впала від майже 54% 1921 р. До трохи більше 49% 1930 р. За цей же період кількісно зросли і русини (з 372 884 до 446 916), хоча в цілому їхня загальна частка не піднялася і на 1% (з 62,17% до 63%); по-п'яте, за переписом 1930 р. На Підкарпатській Русі

⁵²Az Ungi Református Egyházmegye története. - Ungvár, 1931. - Old. 2, 103; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 226.

⁵³Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 227.

⁵⁴Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 26; Marek Pavel, Bureha Volodimir. Oravoslavni v Ceskoslovensku v letech 1918 - 1953: prispevek k dejinam Pravoslavne cirkevne v ceskych zemich, na Slovensku a na Podkarpatske Rusi/ Pavel Marek, Volodimir Bureha. - 2. prepracovane a dopolnene vyd. - Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 2008. - S. 271.

⁵⁵Botlik J. Hármaskereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig, 1646 - 1997. - Budapest, 1997. - Old. 228 - 229; Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 27.

налічувалося 2 355 осіб, які записалися українцями⁵⁶ (це були переважно емігрантами із Галичини (менше - Наддніпрянської України), що опинилися в Чехословаччині після поразки українських визвольних змагань 1917-1921 рр.

Мешканці Підкарпатської території в угорській офіційній Статистиці 1938 - 1941 рр.

«Повернуті» території до Угорщини за Віденським арбітражем. Територія І населення автономної Підкарпатської Русі в складі Чехословаччини *

Після першого Віденського арбітражу (2 листопада 1938 р.) Згідно перепису від 15 грудня 1938 р. Від Чехословаччини до Угорщини відійшла територія площею 11 927 км. Кв., на якій проживало 1 041 101 чол., з яких 83,7% мадяр, 12,9 % словаків і лише 2% русинів⁵⁷. Територія Підкарпатської Русі зменшилася на 1 896 км. Кв., на якій проживало 207 059 жителів. До Угорщини відійшли: Ужгород і навколишні села загальною площею 692 км. Кв. (всього 59 населених пунктів) з населенням 73 980 чол., з яких мадярів 63 652 (86,0%), русинів 6 709 (9,1 %) і словаків 1 758 (2,4%). На даний момент в Ужанському окрузі більшість мешканців (68 714 чол., або 92,9%) розмовляла угорською мовою⁵⁸; від Березького і Угочанського округів (з містами Мукачево і Берегово) відпало території площею 1 204 км. Кв. (всього 73 населених пунктів, в т.ч. 32 навколо Берегова і по 20 навколо Мукачева і містечка Вілок) із загальним населенням 133 079 жителів, з яких 114 512 (86,0%) були мадярами і 12 334 (9,3%) русинами. Натомість в цих двох округах угорською мовою розмовляли 123 847 чол. (93,0%). До Угорщини також відійшли 24 населених пунктів району Вашарошнамені комітату Чонка-Берег загальною площею 436 км. Кв., які після Трианонського договору (1920) були «прирізані» Чехословаччині⁵⁹. За другим Віденським арбітражем (30 серпня 1940 р.) Від румунської Трансільванії і земель сейкеїв до Угорщини відійшла територія загальною площею 43 591 км. Кв. з населенням 2 185 546 чол., з яких мадяр 1 123 216 (51,1%) та румунів 42,1%.

Згідно угорського державного перепису від 15 грудня 1938 р. В підкарпатських містах, що вдруге опинилися в складі Свято-Стефанської Угорщини проживало: в Мукачеві 27 223 жителів, з яких 21 938 (80,6%) мадярів і 2 890 (10,6%) русинів; в Ужгороді 22 624 чол., з яких мадярів 18 037 (79,8%), а русинів 2 478 (11,0%) і Берегові 19 135 жителів, з яких 17 907 мадярів (93,6%) і лише 713 (3,7%) русинів⁶⁰.

Згідно перепису, проведеному в лютому 1939 р., напередодні виборів до Союму Карпатської України, що відбулися 12 числа, її територія займала площу 11 094 км. Кв., на якій у 390 населених пунктах проживало 552 124 чол. З них, правда, 7 365 були офіцерами і солдатами чехословацької армії. За етнічною ідентифікацією мешканці ошуканої Третім Райхом автономної Підкарпатської Русі/Карпатської України вважали себе: 413 481 (75,9%) русинами, 65 828 (12,1%) жидами, 25 894 (4,8%) мадярами, 17 495 (3,2%) чехами і словаками, 13 268 (2,4%) румунами, 8 715 (1,6%) німцями. Отже, всього на території

⁵⁶Botlik J, *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig, 1646-1997*, Budapest, 1997. - Old. 229; Botlik József, *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 – 1945*, Nyiregyháza, 2005. - Old. 236.

*Серед авторів, чії мемуарні публікації заслуговують на увагу критиків, дет. див.: Шандор Вікентій. Спомини. - Том II. Карпатська Україна 1939 - 1945. - Ужгород: МПП Гражда, 2000. - 245 с.: іл.; Бірчак Володимир. Карпатська Україна: Спомини й переживання. - Прага: «Нація в поході», 1940. - 91 с.; Бірчак Володимир. Карпатська Україна: Спогади і переживання/ Післямова Романа Офіцинського. - Ужгород: Гражда, 2007. - 200 с.

⁵⁷Thirring Lajos, *A népesség a Felvidék visszacsatolt részén// Magy. Stat. Szemle, 1939. - 5 sz. - Old. 456, 478; Botlik J., *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*, Budapest, 2000. - Old. 212; Botlik József, *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 – 1945*, Nyiregyháza, 2005. - Old. 259.*

⁵⁸Botlik József, *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 – 1945*, Nyiregyháza, 2005. - Old. 299.

⁵⁹Ibid. - Old. 299.

⁶⁰Thirring Lajos, *A népesség a Felvidék visszacsatolt részén// Magy. Stat. Szemle. – 1939, - 5 sz. - Old. 456, 461, 474 - 475, 479, 487; Botlik J., *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*, Budapest, 2000. - Old. 213; Thirring Lajos, *A népesség a Felvidék visszacsatolt részén// Magy. Stat. Szemle, 1939. - 5 sz. - Old. 456, 461, 474 - 475, 479, 487; Botlik J., *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*, Budapest, 2000. - Old. 299.**

Карпатської України, без чехословацького армійського корпусу, налічувалося 544 759 автохтонних мешканців⁶¹.

Територія Підкарпатського регентського комісаріату після окупації Угорщиною Карпатської України *

15-18 березня 1939 р., в результаті окупації угорськими військами Карпатської України, до складу Угорщини відійшла територія площею 11 085 км. Кв. З населенням 544 759 чол. Крім Ужгороду, Мукачева і Берегова, які ще в листопаді 1938 р. Опинилися в складі Угорщини, до неї ввійшли такі міста, як Хуст (17 833 чол.), Нодьсивлиш (11 054 чол.) і Ясіня (10 614 чол.)⁶². Окремо за умовами угорсько-словацького договору про спірну територію від 4 квітня 1939 р. До Угорщини відійшла територія площею 1 056 км. Кв. З населенням 40 777 чол. Мова йде про два округи Земплінського комітату: Сніна - 604 км. Кв. З населенням (1930 р.) 19 496 чол. і Собранці - 452 км. Кв. З населенням (1930 р.) 21 281 жителів⁶³.

Зовнішньо Підкарпатська територія (офіційна назва краю від липня 1939 р.) Ще трохи змінила своє обличчя влітку 1939 р. Так, до комітату Унг Ужанського округу ввійшло Довге Поле, до м. Ужгород - 1 161 житель, до комітатів Берег і Угоч Мукачівського округу - чотири села, Вілоцького округу - шість сіл (Фанчиково, Чепя, Матієво, Тросник, Вербовці і Холмовець) з населенням 7 136 чол.

Отже, згідно перепису від 15 липня 1939 р. На території Підкарпатського регентського комісаріату загальною площею 12 141 км. Кв. Проживало 671 512 чол. (1910 р. - 496 487, 1930 р. - 592 901 чол.). Правда до цієї кількості відносились і ті, що тимчасово перебували в краї (6 896 чол.), і ті 13 582, які працювали в низинних районах Угорщини Алфьолді, і ті 43 567, що опинилися на території Підкарпаття в результаті словацько-угорського договору⁶⁴.

В результаті змін державних кордонів адміністративно-територіальний устрій комітатів також зазнав трансформації. Так, згідно перепису 15 липня 1939 р. В комітаті Унг площею 692 км. Кв. Проживало 73 980 чол., з яких у місті Ужгороді 23 785, а комітатах Берег і Угоч площею 1 204 км. Кв. Мешкали 133 079 чол., комітатських містах Мукачеві і Берегові - відповідно 27 291 та 19 135 чол. Решта мешканців проживали в 9 більших, 92 менших містечках-селах і 261 сільському населеному пункті⁶⁵.

Таким чином, станом на липень 1939 р. Підкарпатський регентський комісаріат - представницький орган державного управління в краї, мав площу 12 146 км. Кв. З населенням 671 512 чол.⁶⁶ З них:

⁶¹Kemény Gábor, *Verhovina feltámad (A ruszin sors könyve)*, Budapest, 1939. - Old. 211; Botlik J., *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez.* - Budapest, 2000. - Old. 231; Нариси історії Закарпаття. У трьох томах. - Том II (1918 - 1945)/ Відп. ред. і керів. авт. кол. проф. І. Гранчак. - Ужгород: Закарпаття, 1995. - С. 294; Botlik József. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján.* - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 267, 329.

*Дет. див.: Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939-1944)/ Передм. В. Задорожного. - Київ: Інститут історії України Національної Академії Наук України, 1997. - 244 с.; Пушкаш Андрей. *Цивілізація или варварство: Закарпатье 1918 - 1945/ Андрей Пушкаш; Інститут славянознавства РАН.* - М.: Издательство «Европа», 2006. - С. 289 - 420.

⁶²Thirring Lajos, *A népesség a Felvidék visszacsatolt részén// Magy. Stat. Szemle*, 1939. - 5 sz. - Old. 199 - 200; Botlik J. *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*, Budapest, 2000. - Old. 231.

⁶³Thirring Lajos, *A népesség a Felvidék visszacsatolt részén// Magy. Stat. Szemle*, 1939. - 5 sz. - Old. 236 - 237; Botlik J. *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*, Budapest, 2000. - Old. 233 - 234; Thirring Lajos, *A népesség a Felvidék visszacsatolt részén// Magy. Stat. Szemle.* - 1939. - 5 sz. - Old. 456, 461, 474 - 475, 479, 487; Botlik J., *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*, Budapest, 2000. - Old. 336 - 337.

⁶⁴Botlik J. *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*, Budapest, 2000. - Old. 234; Botlik József, *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján.* - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945, Nyiregyháza, 2005. - Old. 337.

⁶⁵Botlik József, *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján.* - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 194., Nyiregyháza, 2005, Old. 310.

⁶⁶*Ibid.* - Old. 352.

- Ужанський комісаріат - 2 941 км. Кв. З населенням 128 543 чол., в т. Ч.: Великоберезнянський район 1 417 км. Кв. З населенням 52 172 чол., Перечинський район - 624 км. Кв. З населенням 26 666 чол. І Собранецький район - 462 км. Кв. З населенням 24 057 чол.; всього в комісаріаті налічувалося 34 містечка і 155 малих сільських поселень;

- Березький комісаріат - 2 838 км. Кв. З населенням 191 329 чол., в т. Ч.: Іршавський район - 753 км. Кв. З населенням 57 565 чол., Мукачівський район - 667 км. Кв. З населенням 72 831 чол. І Свалявський район - 408 км. Кв. З населенням 60 933 чол.; всього в комісаріаті налічувалося 32 містечка і 176 малих сільських поселень;

- Мараморошський комісаріат - 6 292 км. Кв. З населенням 347 689 чол., в т. Ч.: Хустський район - 962 км. Кв. З населенням 82 015 чол., Великосевлюшський район - 473 км. Кв. З населенням 62 032 чол., Міжгірський район - 1 150 км. Кв. З населенням 41 533 чол., Рахівський район - 1 939 км. Кв. З населенням 67 314 чол. І Тячівський район - 1 768 км. Кв. З населенням 94 795 чол.; всього в комісаріаті налічувалося 41 містечко і 113 малих сільських поселень.

Всього у 12 районах налічувалося 459 населених пунктів, в т. Ч. 15 великих міст та 444 містечок і малих сільських поселень. Цікаво, що більша половина території і населення Підкарпатського регентського комісаріату припадала на Мараморошський комісаріат (52,13%)⁶⁷.

Етнічний склад населення всіх 667 561 жителів Підкарпатського регентського комісаріату в липні 1939 р. виглядав наступним чином: русинів - 498 290 (74,7%), жидів - 61 092 (9,1%), мадярів - 57 562 (8,6%), словаків - 24 818 (3,7%), румунів - 14 464 (2,2%), німців - 9 340 (1,4%). Із всього населення краю 132 240 (19,8%) вільно розмовляли угорською мовою, в т. Ч. Серед не угорців з рідною мовою таких налічувалося 74 678 (12,2%). За віросповіданням мешканці Підкарпаття у липні 1939 р. Ідентифікували себе як: греко-католики - 412 961 (61,9%), православні - 114 659 (17,2%), юдеї - 80 598 (12,1%), римські-католики - 39 818 (6,0%), реформати - 14 825 (2,2%)⁶⁸.

Результати перепису від 15 липня 1939 р. Фактично було продубльовано майже через два роки. Так, згідно угорського державного перепису, проведеного в січні 1941 р., на Підкарпатській території площею 12 146 км. Кв. Мешкало 667 561 осіб, з яких понад 50% (347 689 чол.) - на Мараморощині. Тоді, 1941 р., етнічний склад населення Підкарпаття виглядав наступним чином: 498 290 записали себе русинами (74,7%), 61 092 жидами (9,1%), 57 562 угорцями (8,6%), 24 818 словаками (3,7%), 14 464 румунами (2,2%), 9 340 німцями (1,4%). Що ж до церковно-релігійної приналежності жителів краю, то картина виглядала таким чином: 412 961 були греко-католиками (61,9%), 114 659 православними (17,2%), 80 598 юдеями (12,1%), 39 818 римсько-католиками (6,0%), 14 825 реформатами (2,2%), 1 858 євангелістами (0,2%) і 2 842 інших віросповідань (0,4%)⁶⁹.

Правда угорський перепис від 15 липня 1939 р. Був далеко не повним і, на відміну від чехословацьких статистичних даних 1920-1930-х рр., призначався лише для службового, а не публічного користування. Натомість сучасні угорські статистики повідомляють про повні дані перепису 1941 р., які кардинально змінюють уявлення про етнічну та віросповідну ідентичність населення Регентського комісаріату. Так, на Підкарпатській території на початку 1940-х рр., згідно їхніх підрахунків, проживало насправді 853 949 чол., з яких 435 141 були греко-католиками (50,96%), 125 637 православними (14,71%), 115 999 юдеями (13,58%), 91 651 реформатами (10,73%), 79 342 римськими-католиками (9,29%),

⁶⁷ *Ibid.* - Old. 388.

⁶⁸ Botlik József. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945.* Nyiregyháza, 2005. - Old. 387.

⁶⁹ Крізь пекло ГУЛАГів (Документи, спогади, нариси)/ Ред. О. Довганич; передм. В. Приходька. - Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1996. - С. 127 - 130; Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917 - 1953 (Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз): У 2-х книгах. - Кн. 2. - К.: "Либідь"- "Військо України", 1994. - С. 669 - 673; Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939 - 1944)/ Передм. В. Задорожного. - Київ: Інститут історії України Національної Академії Наук України, 1997. - С. 75; Пушкаш Ласло. Кир Теодор Ромжа: Життя і смерть єпископа. - Львів: Ін-т Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. - С. 206; Botlik József. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok, 1918 - 1945/ Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae.* 7. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 387.

3 219 євангелістами (0,38%), 1 687 баптистами (0,13%) і 1 263 належали до інших віровизнань⁷⁰.

***

Таким чином, внаслідок другого входження краю до складу Угорщини, хоч і відбулися певні зміни у співвідношенні деяких етнічних та релігійних спільнот, проте в цілому національна й еклезіальна ідентичність мешканців тимчасових автономної Підкарпатської Русі, Карпатської України та Підкарпатського регентського комісаріату істотно не помінялася. Звичка жити вчора в одній, сьогодні в іншій, а завтра в третій державі виробили серед місцевих мешканців стійкий імунітет до викликів сучасності. Етноконфесійна ідентичність русинів, чисельність яких на відміну від попереднього чехословацького періоду істотно виросла (74,7% 1941 р. Супроти 62,17% 1921 р.), видозмінилася не стільки в греко-католицькому середовищі, скільки завдяки збереженню певної гомогенності їх в рядах православної спільноти. Якщо за віросповіданням майже всі русини належали лише до двох конфесійних середовищ - греко-католицького і православного (хоч гіпотетично можна припустити, що існували й винятки, наприклад, т.зв. Біригуальні вірники або неофіти чи конвертовані), то звісно не всі православні, а тим більше греко-католики усвідомлювали себе русинами. Чимало греко-католиків були угорцями, або, щонайменше такими себе вважали. Також серед греко-католиків налічувалося трохи словаків, румунів і українців. Натомість більшість православних все ж становили русини, хоч певну частку займали російські та українські емігранти. Зрозуміло також, що статистичні дані офіційних переписів населення (угорських, чехословацьких і знову угорських) були далекими від об'єктивності, як, власне, й будь-які інші урядові переписи. Різницю між ними і дослідженнями окремих істориків ми намагалися показати кожного разу, коли йшлося про етнічну чи еклезіальну ідентифікацію греко-католиків Мукачівської єпархії. Правда і в тому (офіційному), і в емпіричному (дослідницькому) випадках статистика ніколи не буває вірною, а, отже, зрадливою.

Identitatea națională a greco-catolicilor din Episcopia de Mukacevo în recensămintele anilor 1880-1941

Rezumat

Până la eliminarea forțată a bisericii greco-catolice din Transcarpatia, (anul acesta se vor împlini 60-de la acest eveniment), mai mult de jumătate din populația regiunii, conform recensămintelor oficiale, a aparținut de această comunitate ecleziastică. Comparând statisticile administrației și cele eparhiale luate, în principal, din publicațiile oficiale ale eparhiei-a Șematismelor, se observă nu doar diferențele semnificative în calcularea numărului enoriașilor, ci mai ales a identității lor naționale.

Explicația formală a acestei stări de fapt este obligatorie. Acest lucru se explică prin faptul că statisticienii de stat luau în considerare argumentele politico-administrative, iar statisticienii eparhiali - teritoriul canonic al diocezei de Mukacevo, de aceea, este de înțeles că frontierele obiectului descris nu sunt identice. Identitatea este prea națională, un lucru nu este înnăscut, ci dobândit. Poți să te naști greco-catolic, dar să nu te simți niciodată rusin. Oare se poate face conversiunea inversă?

Formată încă în epoca modernă, identitatea bilingvă a Episcopiei greco-catolice de Mukachevo în condițiile naționalismului, maghiar, cehoslovac, ucrainean și din nou maghiar, a creat nu numai structura clasică a „identităților numerice și loialităților reciproc exclusive”, dar, și, capacitatea de «adaptare» bazându-se, (colaborând în funcție de împrejurări), pe normele existente, în timp ce, în general, nu se asimilau cu ea.

În mod real o astfel de biserică avea șanse de supraviețuire doar până când, identitatea ecleziastică complexă a «ortodocșilor catolici» și «catolicilor ortodocși» era tolerantă. Din

⁷⁰ Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: Dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 13.

momentul în care administrația de stat înceta s-o considere ca având capacitatea a se «adapta fără asimilare» nu avea șanse de supraviețuire.

Perioada de studiu selectată este interesantă mai ales pentru că, în această perioadă odată cu episcopia de Mukachevo, ca rezultat al politicii de asimilare a guvernului, «au apărut» comunitățile bisericii greco-catolice maghiare și slovace.

Se pare că Biserica greco-catolică nu a avut nici o șansă să evite o întâlnire cu naționalismul și, de asemenea, nu a fost pregătită pentru o „discuție” cu descendenții Bisericii Unite din Ujgorod.

Să vorbească în limba - naționalismului - în limbaj jignitor la adresa identității ecleziastice a greco-catolicilor nu au fost învățată, iar atunci când a trebuit să folosească acest limbaj, fără susținerea cuiva de la stat, a fost prea târziu.

De aceea, întâlnirea cu comunismul sovietic (care, de asemenea, este un fel de religie) a oferit două alternative: fie asimilarea formală cu majoritatea ortodoxă și prin acest mod specific să-și păstreze identitatea greco-catolică, sau să opună o rezistență periculoasă care condamna biserica lor la desființare, iar pe ei înșiși în - „martiri pentru credință”. Ca urmare, a acestei situații, clerul greco-catolic al Episcopiei de Mukachevo a ales ambele căi.